

Manteuffel, Tadeusz

Historja ustroju Francji średniowiecznej : przegląd literatury 1921-1930

Przegląd Historyczny 28/2, 356-363

1929

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

3. *TADEUSZ MANTEUFFEL*

HISTORJA USTROJU FRANCJI ŚREDNIOWIECZNEJ

PRZEGLĄD LITERATURY

1921 — 1930

Dziesięciolecie ostatnie w badaniach nad historją ustroju Francji charakteryzuje powolny powrót do normalnych warunków pracy naukowej po przerwie, wywołanej przez wojnę i jej bezpośrednie skutki. Piszę powolny, bo do warsztatu pracy stanęli narazie przeważnie uczeni starsi, znani ze swych prac jeszcze z okresu przedwojennego, zabrakło natomiast ich bezpośrednich następców, młodych badaczy, których w ogromnej ilości we wszystkich gałęziach wiedzy wojna zabrała Francji.

Luka ta zaczyna się wypełniać dopiero w ostatnich latach, kiedy to obok prac starszego pokolenia uczonych zaczynają się coraz częściej ukazywać monografie, opracowywane przez tych, którzy już po wojnie zakończyli swoje studia uniwersyteckie.

W przeglądzie niniejszym nie mam zamiaru podawać bibliografji omawianego okresu; ograniczam się jedynie do zwrócenia uwagi na prace o charakterze syntetycznym oraz do podkreślenia zagadnień, jakim zostały poświęcone ważniejsze z pośród prac analitycznych.

I.

Jedną z bardziej palących potrzeb ostatnich lat było opracowanie nowego całościowego kształtu historii ustroju Francji, któryby nie tylko uwzględnił dorobek nowszych badań w tej dziedzinie, ale także mógł służyć i celom praktycznym t. zn. był dostosowany do nowego programu studiów uniwersyteckich.

Zadaniom tym nie mogła zadośćuczynić zwykła reedycja któregoś z dawnych kompendjów uniwersyteckich, nawet jeżeli, tak jak to miało

miejsce w kompendjum Esmein'a¹⁾, wydawca zmodernizował przypisy. Postęp nauki niejednokrotnie wymagał bowiem przebudowania i samego tekstu. To też niezależnie od siebie ukazują się w latach 1925 i 1926 dwa nowe kompendja uniwersyteckie, opracowane przez Declareuil'a i Chénon'a.

Wcześnijszem chronologicznie jest kompedjum Declareuil'a²⁾, profesora uniwersytetu w Tuluzie. Całkowicie przygotowane do druku już w roku 1921, nie uwzględnia ono zupełnie literatury późniejszej, będąc w ten sposób poniekąd przestarzałem w zestawieniu z oficjalną datą swego wydania³⁾.

Kompedjum Declareuil'a jest ściśle dostosowane do nowego programu studjów prawniczych i obejmuje w zasadzie materiał, przeznaczony dla studentów pierwszego roku. Stąd nawet w zestawieniu z dawniejszemi pracami Viollet'a⁴⁾, Brissaud⁵⁾ i Esmein'a, nie mówiąc ooczywiście o Glasson'ie⁶⁾, rzuca się w oczy jego wielka zwięzłość. Declareuil ogranicza się w zasadzie do historii prawa publicznego. Natomiast prawo prywatne zostało przez niego zredukowane do *minimum* i potraktowane jedynie jako funkcja prawa publicznego. Podobny los spotkał również i prawo kanoniczne; autor uwzględnił je tylko o tyle, o ile było mu potrzebne do przedstawienia roli publiczno-prawnej kościoła.

Z tych samych zapewne względów potraktował Declareuil również jedynie bardzo zarysowo historję źródeł prawnych.

Kompedjum jest oparte na zasadach chronologicznych, t. zn. autor omawia dzieje poszczególnych form ustrojowych w obrębie ustalonych przez siebie epok. Stąd podział pracy, na cztery księgi, z których każda może stanowić zamkniętą w sobie całość. Pierwsza omawia wpływy, oddziaływujące na formowanie się prawa francuskiego, oraz okres najdawniejszy aż do upadku zachodniego cesarstwa, druga zajmuje się okresem monarchji merowińskiej i karolińskiej, trzecia — okresem feodalnym, wreszcie czwarta — okresem monarchji absolutnej.

Przy bardzo zwięzłem potraktowaniu całości zupełną niespodzianką jest księga pierwsza, w której autor zajmuje się omówieniem wpływów,

¹⁾ *Cours élémentaire d'histoire du droit français*. 14-c édition mise à jour par R. G é n e s t a l. Paris. Sirey 1921 in-8° s. XII+784.

²⁾ *Histoire générale du droit français des origines à 1789*. Paris. Sirey in-8° s. VIII+1077.

³⁾ fr. recenzja Roger Grand w *Revue Historique de droit français et étranger*. 1925, s. 644—652.

⁴⁾ *Précis de l'histoire du droit français*. 2 vol. Paris. 1883.

⁵⁾ *Manuel d'histoire du droit français (sources, droit public, droit privé)* 2 vol. Paris. 1898—1901.

⁶⁾ *Histoire du droit et des institutions de la France*. 8 vol. Paris. 1887—1903

oddziaływujących na kształtowanie się ustroju francuskiego. Declareuil dział ten stara się potraktować nieco szerzej, aniżeli to czynili zazwyczaj jego poprzednicy. Obok wpływów kultury rzymskiej zwraca uwagę na wpływy „fizyczne“, t. zn. zarówno samego terytorjum, jak i ras, zamieszkujących Galję ludów. Wstęp ten o charakterze tak wybitnie humanistycznym nadaje pracy Declareuil'a piętno dzieła historycznego.

Declareuil jest specjalistą od historii prawa w okresie schyłkowego cesarstwa i monarchji merowińskiej. Z tej dziedziny posiada też szereg prac monograficznych⁷⁾. Rzuca się to zresztą w oczy przy przeglądaniu pierwszych dwóch ksiąg, w których autor nie poprzestaje tylko na zestawieniu rezultatów prac innych badaczy, ale i sam wprowadza nowe ujęcie szeregu zagadnień, wchodzących w zakres jego badań monograficznych⁸⁾.

Kompędjum Chénon'a⁹⁾, zmarłego przed kilku laty profesora wydziału prawa w Paryżu, mimo, że dotychczas jeszcze niewydane w całości, rozmiarami swemi przewyższa znacznie pracę Declareuil'a. Odbiega ono zarówno od niej, jak i od kompędjów dawniejszych, swoją konstrukcją¹⁰⁾.

Przyjmując jak i jego poprzednicy podział historii ustroju na okresy, Chénon w tej dziedzinie wprowadza względnie niewielkie poprawki. Całość dziejów rozbija na pięć okresów, rozpoczynając je dopiero od podboju Galji przez Cezara. Jak widzimy więc opuszcza całkowicie okres celtycki, uważając, że wywarł on na kształtowanie się prawa i ustroju francuskiego względnie mały wpływ. Okres pierwszy obejmuje więc czas od podboju Galji przez Rzymian do upadku zachodniego cesarstwa, okres drugi — monarchję frankońską t. j. czas od V do X wieku, okres trzeci — państwo feodalne, przyczem czas od wieku X do XIII uważa autor za podokres ściśle podobny, zaś od XIII do XVI wieku za podokres monarchji umiarkowanej, okres czwarty — monarchję absolutną od XVI wieku do Wielkiej Rewolucji, wreszcie okres piąty — czasy przejściowe t. j. od roku 1789 do 1815.

Dla częściowego chociaż wyrównania braków w przedstawieniu

⁷⁾ Że wymienię: *Les preuves judiciaires dans le droit franc du V au VIII siècle*, 1899; *Des comtes de cité à la fin du V siècle*, 1910; *Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales au temps de l'Empire Romain*, 1911.

⁸⁾ Np. geneza urzędu komesów w okresie schyłkowego cesarstwa.

⁹⁾ *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815*. I. *Périodes gallo-romaine, franke, féodale et coutumière*. Paris. Sirey. 1926 in-8° s. 984. II. *Périodes féodale et coutumière (suite et fin), monarchique (première partie)* publié par Olivier Martin. Paris. Sirey. 1929 in-8° s. 575.

¹⁰⁾ cfr. recenzja Paul Fournier w *Revue Historique de droit français et étranger* 1929, s. 609—616.

poszczególnych instytucyj ustrojowych, wynikających na skutek dzielenia ich między poszczególne okresy chronologiczne, autor wszystkie okresy rozpatruje według jednej i tej samej metody. Historję ustroju bada on w dwojaki sposób, a mianowicie zarówno jej zewnętrzne przejawy t. j. źródła, jak też i wewnętrzną istotę t. j. instytucje ustrojowe, jako pewne formy prawne same w sobie.

Badaniu źródeł poświęca Chénon względnie dużo miejsca i interesuje się nie tylko źródłami prawnymi *stricto sensu* t. zn. zabytkami prawodawstwa, ale również i źródłami, które nazywa historycznymi t. zn. pracami legistów, zbiorami aktów i t. p.

Przy omawianiu „wewnętrznej“ historii ustroju Chénon traktuje zgoła oddzielnie prawo publiczne i prawo prywatne. Analizę pierwszego przeprowadza w następującym porządku: 1) ustrój polityczny, 2) organizacja administracji, 3) ustrój municypalny, 4) organizacja sądownictwa, 5) organizacja armji, 6) organizacja finansów, 7) organizacja kościelna i stosunki kościoła z państwem. Przy analizie zaś prawa prywatnego podkreśla następujące zagadnienia: 1) osoba w społeczeństwie, 2) osoba w rodzinie, 3) rodzaje posiadania ziemi, 4) dziedziczenie.

Ponieważ według tego podziału są omawiane wszystkie okresy, ułatwia to znakomicie czytelnikowi orientację w rozwoju poszczególnych form ustrojowych.

Prace monograficzne Chénon'a ¹¹⁾ posiadają rozpiętość bardzo wielką, obok bowiem prac z zakresu prawa rzymskiego mamy monografie z późniejszego prawa francuskiego. Specjalnie jednakże nasz autor interesował się sprawą stosunku kościoła do państwa ¹²⁾, co też znalazło odbicie w jego kompendjum.

II.

Niestety, nie można powiedzieć, aby minione dziesięciolecie w zakresie prac monograficznych nad historją prawa i ustroju francuskiego można było zaliczyć do specjalnie świetnych. Jeżeli odrzucimy artykuły publikowane w *Revue d'histoire de droit français et étranger*, z których zresztą nie wszystkie dotyczą naszego tematu, dorobek w tej dziedzinie przedstawia się dość skromnie.

Na pierwszy plan jako praca raczej syntetyczna wysuwa się mała książeczka Calmette'a ¹³⁾, poświęcona omówieniu społeczeństwa feodal-

¹¹⁾ *Le tribunal des Centumvirs* 1881; *Les démembrements de la propriété foncière en France avant et après la Révolution*. 1881; *Étude sur l'histoire des alleux en France*. 1888; *Étude historique sur le „Defensor civitatis“*. 1889.

¹²⁾ *Les rapports de l'Eglise et de l'Etat du I au XX siècle* 1905.

¹³⁾ *La Société féodale*. Paris. Colin. 1923 in-16° s. VI-218.

nego. Mimo, że zadaniem jej jest właściwie tylko popularyzacja naukowa i że wobec tego brak jej zupełnie aparatu naukowego, książeczka ta nie jest prostym zestawieniem poglądów literatury naukowej w danej sprawie, lecz zawiera również sformułowanie pewnych samodzielnych poglądów autora.

Ogólniejszym zagadnieniom ustrojowym poświęcone są dwie, słabe zresztą, rozprawy doktorskie. Pierwsza to praca D. Hayek'a ¹⁴⁾, poświęcona omówieniu prawa „frankońskiego“, wprowadzonego w okresie krucjat do Syrii; w drugiej R. Monier ¹⁵⁾ przedstawia urząd sądowy miast flamandzkich w okresie przed spisaniem i skodyfikowaniem miejscowych zwyczajów.

Charakter przedewszystkiem polemiczny nosi praca F. Lot'a ¹⁶⁾, profesora historii średniowiecznej w Sorbonie, poświęcona historii podatku gruntowego i daniny „pogłównej“ w okresie schyłkowego Cesarstwa i monarchji Frankońskiej. Jak sam już tytuł pracy wykazuje, autor jest zwolennikiem tezy, uznającej istnienie tych dwóch różnych podatków i prowadzi polemikę z jej przeciwnikami. Jako aneksy zostały podane dwa ciekawe artykuły dotyczące losów podatku gruntowego i pogłównego we Francji w okresie od X do XII w. oraz genezy i charakteru daniny średniowiecznej, występującej w źródłach współczesnych pod nazwami „taille“ lub „tolte“.

Jako dodatni i bardzo charakterystyczny objaw podkreślić należy wzrost w ostatnich latach prac nad dawnym prawem francuskim, a więc nad prawami zwyczajowymi, których dawna Francja tak wiele posiadała, a które niestety niezawsze są dziś znane.

Na czoło wysuwa się tutaj niezakończona dotychczas praca Olivier Martin'a, profesora wydziału prawa w Paryżu ¹⁷⁾, o historii prawa zwyczajowego okręgu Paryskiego. Praca ta rozpoczęta i oddana do druku jeszcze przed wojną dotychczas z wielką szkodą dla całości nie została jeszcze zakończona. Tytuł jej nie odpowiada właściwie ściśle treści, bowiem autorowi chodzi nie tylko o historję „zewnętrzną“ w rozumieniu Chénca, ale również i o „wewnętrzną“ t. j. o przedstawienie całokształtu przepisów prawnych, wchodzących w skład „zwyczajów Paryskich“.

¹⁴⁾ *Le droit franc en Syrie pendant les croisades. Institutions judiciaires* Paris. Edition Spes. 1925 in-8° s. 164.

¹⁵⁾ *Les institutions judiciaires des villes de Flandre des origines à la rédaction des coutumes*. Lille. Bresle. 1924 in-8° s. 262.

¹⁶⁾ *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire et à l'Époque Franque*. Bibliothèque de l'École des hautes Études. Sciences Hist. et Phil. fasc. 253. Paris. Champion. 1928 in-8° s. 6 nrb+140.

¹⁷⁾ *Histoire de la coutume de la Prévôté et Vicomté de Paris*. Paris. Leroux. 1922—1926 in-8° I s. XVI+508, II fasc. I s. IV+302.

Obok ze wszech miar cennej i ważnej pracy O. Martin'a istnieje szereg innych, które zajmują się omówieniem poszczególnych zagadnień prawnych, dotyczących prawa francuskiego w całości, lub też jedynie niektórych praw prowincjonalnych.

Takie szersze zagadnienie jest tematem pracy H. Regnault¹⁸⁾, który omawia mało dotychczas poruszaną w literaturze sprawę położenia prawnego dzieci nieprawych w wiekach średnich. Praca ta z tego już względu chociażby zasługuje na zwrócenie baczniejszej uwagi.

Z kolei należy wymienić dwie bardzo sumiennie opracowane rozprawy, dotyczące prawa normandzkiego. Pierwsza to teza doktorska Jean Yver'a¹⁹⁾ zajmująca się sprawą kontraktów w dawnym prawie zwyczajowym normandzkiem. Jak to bardzo ciekawy przyczynek do historii zobowiązań w prawie francuskim. Druga to rozprawa Robert Besnier'a²⁰⁾, zajmująca się zastępstwem spadkowym (*successio iure praedefuncti parentis*) w prawie normandzkiem. Autor nie poprzestaje na podaniu zasad, istniejących w dawnym prawie zwyczajowym, ale bada ich ewolucję i zmiany aż do czasu W. Rewolucji.

Prace Jean de Laplanche'a²¹⁾ i Georges Chevrier'a²²⁾ nie ograniczają się tak jak poprzednie dwie do jednej tylko dzielnicy, ale starają się uwzględnić materiał, dotyczący całej bez wyjątku Francji. Pierwszy z nich omawia występujące tak silnie w prawie feodalnym prawo całej rodziny do majątku posiadane przez jednego jej członka, oraz wynikającą stąd kontrolę rodziny, wyrażającą się w t. zw. *laudatio parentum* przy wszelkich zmianach stanu posiadania majątku, przy których prawa tej rodziny mogły być naruszone. Autor analizuje również wpływ tego zwyczaju prawnego na odpowiednie artykuły kodeksu Napoleona. Druga praca poświęcona jest przedstawieniu historii formułowania przyczyny w zobowiązaniach na podstawie teoryj legistów średniowiecznych oraz dawnego prawa zwyczajowego francuskiego.

Charakter raczej wydawnictwa źródłowego posiada natomiast jedna z ostatnich prac Chénon'a²³⁾; jest to przegląd spraw sądowych, doty-

¹⁸⁾ *La condition juridique du bâtard au moyen âge*. Pont Audemer. 1922 in-8° s. 140.

¹⁹⁾ *Les contrats dans le très ancien droit normand (XI—XIII s.)*. Domfront. 1926 in-8° s. XVI+318.

²⁰⁾ *La représentation successorale en droit normand*. Paris. Sirey. 1929 in-8° s. XVIII+354.

²¹⁾ *La réserve coutumière dans l'ancien droit français*. Paris. Sirey. 1925 in-8° s. 695.

²²⁾ *Essai sur l'histoire de la cause dans les obligations (Droit savant du moyen-âge—ancien droit français)*. Paris. Sirey. 1929 in-8° s. XL+260.

²³⁾ *Les jours de Berry au Parlement de Paris de 1255 à 1328*. Paris. Sirey. 1921 in-8° s. 396.

czących *baillage Berry*, a rozstrzyganych w trybie apelacji przed *Curia Regis* w Paryżu.

Wyłącznie historii „zewnątrznej“ jest poświęcona książka Maurice Grandclaude'a²⁴⁾, który zajmuje się krytyką i analizą tekstu oraz rękopisów jednego z ważniejszych zabytków prawa feodalnego, za jaki można uważać *assises de Jérusalem*. W pracy swojej Grandclaude daje również ocenę tego kapitalnego zabytku jako źródła dla historii prawa.

Częściowo już tylko łączą się z tematem prace, dotyczące stosunków kościelnych i prawa kanonicznego. To też zdecydowaliśmy się uwzględnić tylko te z pośród nich, które bezpośrednio zahaczają o ustrój lub prawo francuskie. Prac takich w omawianym okresie zdołaliśmy zanotować jedynie trzy. Przedewszystkiem należy wymienić dzieło zasłużonego badacza Mgra E. Lesne'a²⁵⁾, poświęcone historii własności kościelnej we Francji. Tom pierwszy tej publikacji ukazał się jeszcze przed wojną, teraz zaś od roku 1922 wychodzą poszczególne zeszyty tomu II-go, poświęcone sekularyzacji dóbr kościelnych w VIII i IX w., prawu króla do dóbr kościelnych w VIII, IX i X w. oraz utracie tego prawa w końcu okresu karolińskiego.

R. Génestal²⁶⁾ wydał dwa tomy poświęcone przywilejom duchowieństwa w zakresie sądownictwa. Autor wyróżnia jako dwa zupełnie różne przywileje *privilegium fori*, wyłączające osoby duchowne z pod sądownictwa sędziów świeckich, oraz *privilegium canonis*, nadające nietykalność osobistą duchownym i zajmuje się tylko pierwszym z pośród nich, badając jego charakter i istotę na przestrzeni czasu od połowy XII do końca XIV wieku.

Na zakończenie wymienić należy tezę doktorską Noël Didier²⁷⁾, poświęconą sprawie patronatu kościelnego we Francji w okresie od 1180 do 1320 roku.

* * *

²⁴⁾ *Étude critique sur les Livres des Assises de Jérusalem*. Paris. Jouvé. 1923 in-8° s. 186.

²⁵⁾ *Histoire de la propriété ecclésiastique en France* tome II. *La propriété ecclésiastique et les droits régaliens à l'époque carolingienne*.

fasc. 1. *Les étapes de la sécularisation des biens d'église du VIII au IX siècle*. Lille 1922, in-8° s. XII+294.

fasc. 2. *Le droit du roi sur les églises et les biens d'église VIII—X s.* Lille 1926, in-8° s. VIII+508.

fasc. 3. *La dispersion des droits régaliens à la fin de l'époque Carolingienne*. Lille 1928, in-8° s. VI+178.

²⁶⁾ *Le privilegium fori en France du décret de Gratien à la fin du XIVe siècle*. Bibliothèque de l'École des hautes Études. Sciences Religieuses vol. 35 et 39. Paris. Leroux 1921—4, in-8° I s. XX+246, II s. XLVIII+212.

²⁷⁾ *La garde des églises au XIIIe siècle*. Grenoble 1927, in-8° s. 4 nlb+390.

Jedną z większych bolączek dotychczasowych badań nad historją prawa i ustroju francuskiego był brak opracowań monograficznych zajmujących się lokalnymi zwyczajami prawnymi a uwypuklających różnice i podobieństwa, jakie między nimi zachodzą. Produkcja ostatnich lat dziesięciu częściowo zaczyna tę lukę wypełniać, ale to narazie kropla w morzu.

Jeżeli pozwalam sobie formułować tego rodzaju sąd, to tylko dlatego, że bliższe badania nad ustrojem feodalnym, którym się specjalnie zajmuję, przekonały mnie, że większość dotychczasowych badań w tej dziedzinie to próba syntezy bez odpowiednich materiałów po temu, to tworzenie jednej całości z fragmentów niewiele z sobą mających wspólnego. Weźmy ustrój feodalny w świetle któregośkolwiek bądź kompendjum francuskiego, a przekonamy się, że obraz tam podany nie zawsze zawiera jedynie cechy, charakteryzujące każdy wogóle ustrój feodalny. Bardzo często znajdujemy tam obok cech ogólnie występujących cechy o zabarwieniu czysto lokalnym, skądinąd bardzo nawet ciekawe, ale wprowadzające w błąd czytelnika, o ile są podane na tem miejscu. Ten brak właśnie ścisłego rozróżnienia cech ogólnych danej instytucji od jej przejawów lokalnych — to największa, zdaniem mojem wada dotychczasowych opracowań syntetycznych.